

This shiur is kindly sponsored by
Anne & Dr. Chaim Bernstein on the occasion of the yahrtzeit of Chaim's Mother, Lillian Bernstein, ה"ע
Tova & Nat Farago in honor of the Bar Mitzvah of their grandson Josef Simcha Saperstein
Naomi and David Kaszovitz on the occasion of the yahrtzeit of David's mother, Vivian Kaszovitz
Sarah Leah bat Rav Shaul ה"ע

Warner v. City of Boca Raton, 64 F. Supp. 2d 1272 (S.D. Fla. 1999)

The Lawsuit

On June 12, 1998, the plaintiffs filed an amended class action complaint naming the City as the sole defendant, and alleging that the prohibition on vertical grave decorations violates their federal and state rights to freedom of religious expression, freedom of speech and due process of law. In particular, count I alleges that the prohibition substantially burdens the plaintiffs' exercise of religion in violation of the recently enacted Florida Religious Freedom Restoration Act of 1998 (the "Florida RFRA"), Fla. Stat. § 761.01 et seq. Count II alleges that the prohibition violates the plaintiffs' First Amendment rights to the free exercise of religion and freedom of speech. Count III alleges that enforcement of the prohibition would deprive the plaintiffs of a property interest in maintaining vertical grave decorations on their Cemetery plots in violation of the Due Process Clause of the Fourteenth Amendment. Finally, count IV alleges that the prohibition violates the plaintiffs' rights under the Florida Constitution to the free exercise of religion, freedom of speech and due process of law.

...

In sum, nowhere in the sacred texts, doctrines, traditions or customs of either the Jewish or Christian faiths can the principle be found that grave markers or religious symbols should be displayed vertically rather than horizontally. The primary objective of grave markers in the Jewish tradition to demarcate and prevent the grave from being walked upon can be achieved with either horizontal or vertical grave markers. Similarly, the primary objectives of decorating graves with religious symbols in the Christian tradition to foster the community's awareness of the deceased and to give witness to the deceased's Christian life can be achieved *1287 with either horizontal or vertical religious symbols. Therefore, the Court concludes that while marking graves and decorating them with religious symbols constitute customs or practices of the plaintiffs' religious traditions, the plaintiffs' desire to maintain vertical grave markers and religious symbols reflects their personal preference with regard to decorating graves.

The Tzion

1. Talmud Bavli, Bava Kamma 69a

ותנן כרם רבעי היו מציינין אותו בקזוזות אדמה סימנא כי אדמה מה אדמה איכא הנאה מינה אף האי נמי כי מפרקא שרי לאיתהנויי מינה

And there is a mishna of this kind (*Ma'aser Sheni* 5:1) that contradicts Rabbi Yoḥanan's statement, as **we learned** in a mishna: With regard to a **vineyard in its fourth year, they would demarcate it with clods of earth [bikzozot]** placed around it on the ground, to alert people that they may not eat or derive any benefit from its grapes without redeeming them. The Gemara interrupts its quotation of the mishna to explain: This particular **distinguishing mark** of earth is used because a vineyard in its fourth year is **like earth: Just as** with regard to **earth there is permission to derive benefit from it** through its cultivation, **so too, with this fruit, when it has been redeemed** by means of coins, it is likewise **permitted to benefit from it**.

ושל ערלה בחרסית סימנא כחרסית מה חרסית שאין הנאה מינה אף האי דלית ביה הנאה מינה

The Gemara resumes its citation from the mishna: **And** a grapevine **of orla** is demarcated **with potsherds [ḥarsit]** placed around it, to alert people that its grapes may not be eaten nor may any benefit be derived from them at all (see **Leviticus 19:23**). The Gemara explains: This particular **distinguishing mark** is used because *orla* is **like potsherds: Just as no benefit is derived from potsherd, so too, no benefit** may be derived **from this orla**.

ושל קברות בסיד סימנא דחיור כעצמות וממחה ושופך כי היכי דניחזור טפי

The mishna continues: **And** an area **of graves** is demarcated **with lime**, to notify people that the demarcated area is ritually impure and will impart impurity to those who pass over it. The Gemara explains: The reason this particular **distinguishing mark** is used is **that lime is white, like bones**. The mishna further states: **And** one **dissolves** the lime in water **and pours** it out around the gravesite. The Gemara explains: This is performed **in order that** the lime **should be whiter** than in its non-dissolved form.

2. Talmud Bavli, Moed Katan 5a

מציינין את הקברות: אמר ר"ש בן פזי רמז לציון קברות מן התורה מנין תלמוד לומר (יחזקאל לט, טו) וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון

§ It was taught in the mishna: **One may mark graves** on the intermediate days of a Festival so that passersby will know to avoid them and not become ritually impure. **Rabbi Shimon ben Pazi said: Where is there an allusion in the Torah to the marking of graves? The verse states:** “And when they that pass through shall pass through the land, **and any see a man's bone, then shall he set up a sign by it**” (**Ezekiel 39:15**). Ezekiel prophesies that at some future time, the Jewish

people will erect signs over the strewn remains of the dead so that others will know to avoid ritual impurity.

א"ל רבינא לרב אשי הא מקמי דליתי יחזקאל מאן אמר וליטעמיך הא דאמר רב חסדא דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו מדברי יחזקאל בן בוזי למדנו (יחזקאל מז, ט) כל בן נכר ערל לב וערל בשר לא יבא אל מקדשי (לשרתני)

Ravina said to Rav Ashi: Before the prophet Ezekiel came and alluded to this obligation, **who said** that graves must be marked? Even before the time of Ezekiel, people were careful with regard to ritual impurity. Rav Ashi responded: **And according to your reasoning**, that Ezekiel was introducing a new *halakha*, the same question can be raised with regard to **this statement that Rav Hisda said**. As Rav Hisda said with regard to the *halakha* that one who is uncircumcised or an apostate may not serve in the Temple: **This matter we did not learn from the Torah of Moses our teacher**, but rather, **we learned it from the words of the prophet Ezekiel ben Buzi**, who said of such individuals: **“No stranger, uncircumcised in heart, or uncircumcised in flesh, shall enter into My Sanctuary to serve Me” (Ezekiel 44:9)**.

מקמי דליתי יחזקאל מאן אמר אלא גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא הכא נמי גמרא גמירי לה ואתא יחזקאל ואסמכה אקרא

Here too, one can ask: **Before Ezekiel came, who said** that such individuals cannot serve in the Temple? **Rather**, you must say that originally **they learned it as a tradition** and it was an accepted *halakha* for generations, **and then Ezekiel came and based it on a verse. Here too**, with regard to the obligation to mark graves, **they originally learned it as a tradition, and then Ezekiel came and based it on a verse.**

רבי אבהו אמר מהכא (ויקרא יג, מה) וטמא טמא יקרא טומאה קוראה לו ואומרת לו פרוש וכן אמר רבי עוזיאל בר בריה דרבי עוזיאל רבה טומאה קוראה לו ואומרת לו פרוש

Rabbi Abbahu said: An allusion to the marking of graves may be derived **from here:** “And the leper in whom the plague is, his clothes shall be rent, and the hair of his head shall go loose, and he shall cover his upper lip, and **shall cry: Impure, impure” (Leviticus 13:45)**. This verse teaches that **impurity cries out** to the passerby **and tells him: Remove yourself**. The leper must inform others of his status so that they know not to come into contact with him and thereby maintain their ritual purity. So too, in our case, graves must be marked so that others will know to avoid them and prevent contracting ritual impurity. **And similarly, Rabbi Uzziel, grandson of Rabbi Uzziel the Great, said: Impurity cries out** to the passerby **and tells him: Remove yourself**.

אביי אמר מהכא (ויקרא יט, יד) ולפני עור לא תתן מכשול רב פפא אמר (ישעיהו נז, יד) ואמר סלו סלו פנו דרך

Abaye said: An allusion to the marking of graves may be learned **from here**, as it is written: **“You shall not put a stumbling block before the blind”**(**Leviticus 19:14**). **Rav Pappa said** the obligation is alluded to in the verse: **“And He will say: Pave, pave, clear the way**, take up the stumbling block out of the way of My people” (**Isaiah 57:14**), which indicates that roads must be cleared of all obstacles and hazards.

3. Rashi, Moed Katan 5a

מציינין את הקברות - שעושין סימנים על הקברות בסיד כדאמר במרובה (ב"ק דף סט). של קברות בסיד דחוור כעצמות כדי שלא ילכו אוכלי תרומה לשם:

4. Mishna Torah, Hilchos Yom Tov 7:11

ויוצאין שלוחי בית דין להפקיר את הכלאים. ופודין את השבויים ואת הערכין ואת החרמים ואת ההקדשות. ומשקין את הסוטות. ושורפין את הפרה. ועורפין את העגלה. ורוצעין עבד עברי. ומטהרין את המצרע. ומציינין על הקברות שמחו גשמים את ציונן כדי שיפרשו מהו הכהנים. שכל אלו צרכי רבים הן:

The Matzeivah

5. Bereishis 35:19-20

<p>יט ותמת רחל; ותקבר בדרך אפרתה, הוא בית לחם.</p>	<p>19 And Rachel died, and was buried in the way to Ephrath--the same is Beth-lehem.</p>
<p>כ ויצב יעקב מצבה, על-קברתה--הוא מצבת קברת-רחל, עד-היום.</p>	<p>20 And Jacob set up a pillar upon her grave; the same is the pillar of Rachel's grave unto this day.</p>

6. Rashbam, ad loc.

היא מצבת קברת רחל - שאמר שמואל לשאול כשהלך ממנו לאחר שמשחו למלך.

7. I Shmuel 10:2

בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קברת רחל בגבול בנימן בצלצח ואמרו אליך נמצאו האתנות אשר הלכת לבקש והנה נטש אביך את דברי האתנות ודאג לכם לאמר מה אעשה לבני:

When you leave me today, you will meet two men near the tomb of Rachel in the territory of Benjamin, at Zelzah, and they will tell you that the asses you set out to look for have been found, and that your father has stopped being concerned about the asses and is worrying about you, saying: ‘What shall I do about my son?’

8. Malbim, Bereishis 35:20

ויצב יעקב מצבה על קבורתה. המצבה שעושים על המתים הוא להזכיר מעשיו לדורות שלא ישכח מן הלב, וזה לא שייך ברחל, שהיתה עקרת הבית ושמה נזכר לזכר עולם בלעדי המצבה, וכבר אמרו אין עושים נפשות לצדיקים שדבריהם הם זכרונם, והיתה המצבה רק להזכיר מקום הקבורה לא להזכיר מעשיה, ועז"א שהציב מצבה על קבורתה לא עליה, ואמר **היא מצבת קברת רחל** לא מצבת רחל. ובזה נבדלה מצבה זאת מיתר מצבות שעושים על המתים, שענינם הוא להשאיר זכר המת שיהיה נזכר ע"י המצבה והמת נזכר ע"י המצבה, אבל פה היה בהיפך שהמצבה נתקיימה לזכר עולם ע"י המת, וז"ש שהיא מצבת קבורת רחל. ועוד ששאר מצבות אין נזכרים רק בדור ההוא, אבל מצבה זאת ע"י שהיא מצבת קבורת רחל נשארה קיימת עד היום. שבכל דור ודור יחדשו אותה, למען ידעו קבורת רחל. ולמדו חז"ל שנקברה שם כדי שיתפללו ישראל על קברה בלכתם לגולה, ואמר כי הציב מצבה כדי שתהיה קיימת עד היום באחרית הימים, שיצטרכו לדעת מקום קבורת רחל:

9. Devarim 16:22

טז, כב וְלֹא-תִקֵּים לָךְ, מִצֵּבָה, אֲשֶׁר שָׁנָא, ה' אֱלֹהֶיךָ. {ס}

10. Dorash Moshe, Shoftim

ה' יכול אדם לתבוע שכרו על העבר, אף שמעתה לא יעשה שוב מצות ומע"ט, דהא אינו מחוייב לעשות, וזהו ענין מצבה לה' שממח שוכר עשה שהוא כבר הוצב והוקם יכול לתבוע מה' שיקבל ממנו דורון, אבל אחר מתן תורה שמחוייבין במצות אינו יכול לתבוע מצד העבר שוכר הוצב והוקם, דמוכרח הוא לעשות כל ימי חייו עד רגע האחרון ולא יוכל לסמוך על העבר ולא לעשות יותר, כי אם לא יעשה אח"כ מע"ט יענש. לכן האדם שהקים מצבה שנאה אף שהיתה אהובה קודם מתן תורה בימי האבות. אבל לאחר פטירת האדם שוכר עסק במע"ט כל ימיו, ויותר אין מחוייב ואין שייך לקיים, צריך אז להקים מצבה להראות שמעתה יכול רק לתבוע שכרו ממה שעשה בחייו עבורו וגם לזכות לבניו אחריו.

ולא תקים לך מצבה וכו'. הנה מצינו שני עניני מצבות שהקים יעקב, אחד לה' להסך עליו נסכים, ואחד על קברת רחל, ומצינו שאסרת התורה להקים מצבה לה' כדכתיב אשר שנא, ופרש"י אע"פ שהיתה אהובה בימי האבות עכשיו שנאה, ומצבה על הקבר עדיין מותר והיא חביבה, וצריך להבין הטעם. והנכון לענ"ד דקודם מתן תורה שלא היו מחוייבין במצות

11. Rav Shimshon Rephael Hirsch, ad loc.

ולא תקים לך מצבה אשר שנה וגו' we have already explained (Commentary, Bereshis 28:18, 33:20) the relation between מצבה and מזבח. מצבה is a single stone taken from God's creation, and it commemorates God's deeds in nature and in history. מזבח, which is built of several stones, is a man-made structure, whose purpose is to promote the subordination of man's deeds to God (cf. also Commentary, ibid. 8:20).

This distinction could explain the reason behind the law stated in our verse. For the מצבה, which was אהובה לאבות, has become שנואה לבנים (Sifre). Before מתן תורה it was necessary to make man aware that God alone rules nature and history, and it was not yet possible to subordinate the whole life of the individual and of the people to God's Torah; homage to God could not be manifested in the life of the individual and of the people. Hence, there was still place for the מצבה beside the מזבח. With מתן תורה, not only has [the role of] the מצבה been completely absorbed by the מזבח, but מצבה has become a sin. Worshipping God in His power and might alone is not only no longer pleasing to God; it is hateful to Him. As our verse puts it, God "hates" any adoration of His power and might that does not express itself in the person's moral subordination to God's Torah. Our recognition of God and our homage to God must come to expression in our obedience to Him. He measures our recognition of His power and might by the extent of our devotion to His Will, and He rejects all homage to Him in nature and history that places heaven and earth under God's sovereignty, but denies His sovereignty over the person himself, his heart, thoughts, desires, and actions. Not recognition of God, but acknowledgement of [the authority of] God is the Jewish mission, and it alone is the way to Jewish salvation; the מזבח, not the מצבה, is the symbol of the Jewish mission. מצבה-devoutness is deadening to the Jewish spirit. לא תקים לך מצבה אשר שנה ה' אליך

Accordingly, the mitzvah of מצבה לך תקים לך ולא תקים לך is nothing but a further consequence of the preceding חזיה וירשה למען תרדף למען תחיה וירשה. Only by shaping the life of the individual and of the people in accordance with the dictates

The Nefesh

12. Mishna, Shekalim 2:5

רבי מאיר אומר, מותר המת, יהא מנח עד שביא אליהו. רבי נתן אומר, מותר המת בונין לו נפש על קברו:

Rabbi Meir says: the surplus of [money raised for the burial of] a [particular] dead person must be laid aside until Elijah comes. Rabbi Natan says: the surplus of [money raised for the burial of] a [particular] dead person [must be used] for building a monument for him over his grave.

13. Talmud Yerushalmi, Shekalim 2:5

תני רבן שמעון בן גמליאל אומר אין עושין נפשות לצדיקים דבריהם הן הן זכרון

14. Mishna Torah, Hilchos Avel 4:4

וחופרין בעפר מערות ועושין כוך בצד המערה וקוברין אותו בו ופניו למעלה. ומחזירין העפר והאבנים עליו. ויש להן לקבור בארון של עץ. והמלוין אותו אומרין לו לך בשלום שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום. ומציינין את כל

בית הקברות ובונין נפש על הקבר. והצדיקים אין בונים להם נפש על קברותיהם שדבריהם הם זכרונם. ולא יפנה אדם לבקר הקברות:

15. Zohar Lech Lecha 96

וכאשר האדם נפטר מעולם הזה, אותה הנפש לא תסור מן הקבר לעולם, ובכח הזה (של הנפש הנשארת בקבר), יודעים המתים, ומדברים זה עם זה.

16. Sefer Taamei Haminhagim, Kuntres Acharon, page 476

ובספר שארית ישראל בהקדמה כתב וז"ל, הנה ארז"ל (ירושלמי שקלים פ"ב), תניא, רשב"ג אומר, אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הם זכרונם. גם מאמר דר' נתן במשנה, מותר המת, בונין לו נפש על קברו כו'. והנה ענין קריאת שם נפש לציון המת הוא ע"פ המבואר בזה"ק ובכתבי מרן הארז"ל, אשר מג' חלקי הנשמה שהם נר"ן, תשאר הנפש לחופף תמיד על קברה, וזלת בשבתות ובמועדים ובזמנים ידועים שמסתלקת למעלה להתערן בעדן הנפשות. ולכבודה למען צמצם מקום משכנה, מציינים את הקבר או בונים עליו בית. ורוחו מתלבש בתורתו ועבודתו במקום אשר עבד עבודתו בחיים חיותו. והנשמה היא העולה למעלה להתענג מזיו אלהי ולילך מחיל אל חיל: **והנה** התנאים הקדושים רמזו לנו במתק לשונם, ר"ג אומר, בונה לו נפש על קברו, כידוע המבואר בזה"ק אשר בקשת החי על קבר המת אויל הנפש זמוריע להרוח, ועיי זה מגיע לה תוספת אור בסוד המתפלל על חבירו הוא נענה תחלה, וזהו בונין לו נפש על קברו, ועל זה קאמר רשב"ג דלצדיקים אין עושין נפשות, ועצה טובה קמ"ל, כי דבריהם הקדושים אשר רוחם מתלבש בהם הם זכרונם, ועיי דבריהם יוכל לפעול כל מוב בלא הודעת הנפש לרוח, והמשכיל יבין את כל אלה, ע"ש (ועיי בקונ"א לסעיף תתע"א בד"ה כתב):

וראיתי בספר אחד בשם ספר עיקרי הדי"ט (חיו"ד סי' ל"ה אות י"ט) שמביא בשם הארז"ל בשער המצות (פ' ויחי) שהעמדת מצבה היא צורך גדול, ואפשר דמה שאמז"ל בירושלמי (שקלים) אין עושין נפשות לצדיקים דדבריהם הם זכרונם, גם הוא יודה לשים לצדיקים איזה אבן על קברם. ודוקא בנין מפואר אין עושין להם, ע"ש. ועיין בשו"ת חיים שאל (סימן ע"א אות ו') בשם שאר המצוות שמידר מהר"ש וויטאל (פ' ויחי) שהמצבה היא תיקון לנפש, ע"ש:

ובספר מעבר יבק (אמרי נועם פ"מ) כתב, כי הציון לקברי הצדיקים יועיל לצורך החיים, כי בראותם ציון אדם חשוב מתעוררים לבקש רחמים על קברו עבור החיים והמתים, דודאי ניהא להו לצדיקים דאתייקרו בתו אינשי, ועוד כי בזה גורמים להם זכות דהשיבי למכעי רחמים לכולי דרא, ועוד דאנביה מבקשים רחמים על כל שבכי עמו ישראל. ובפ' מ"א כתב וז"ל, והנה מהר"י קאר"ו פסק בס"י שמת

I Maccabees 13:25-30

Jonathan's Tomb.

Simon sent for the remains of his brother Jonathan, and buried him in Modein, the city of his ancestors.

All Israel bewailed him with solemn lamentation, mourning over him for many days.

Then Simon erected over the tomb of his father and his brothers a monument of stones, polished front and back, and raised high enough to be seen at a distance.

He set up seven pyramids facing one another for his father and his mother and his four brothers.^b

For the pyramids he devised a setting of massive columns, which he adorned with suits of armor as a perpetual memorial, and next to the armor carved ships, which could be seen by all who sailed the sea.

This tomb which he built at Modein is there to the present day.

Gesher Hachaim 28

והא דאמר רשב"ג אין עושין נפשות לצדיקים — כונתו „לבניני תפארה“ שיש
עושים על קבר המת להנציח את שמו עלי אדמות.

ירושלם. ועוד כהנה וכהנה. ומאז שתיקן ר"ג דיבנה לא להכדיל בבגדים בין
עשירים לעניים. ותקנו תקנות עוד שלא לבייש את העניים לכהפ"ח במותם,⁹
ושאז „לא ניכר שוע לפני דל“ (מו"ק כ"ז), בשגם ירד ודלל מצב אומתנו — פסקו
מלחצוב המערות הנהדרות באותם בניני זכרון.

Putting a Stone

17. Shulchan Aruch, OC 224:12

הרואה יקברי ישראל אומר בא"י אמ"ה אשר יצר אתכם בדין וכו' ועל קברי עכו"ם אומר בושה אמכם וגו':

18. Beer Heitev, footnote 8

כ' בדרשות מהר"ש כשהיה הולך על הקבר היה אומר יהי רצון שתהא מנוחתו של פלוני פה בכבוד וזכותו יעמוד לי. עוד כתב מה שתולשין עשב או צרור ומשימין על מצבה אינו אלא משום כבוד המת להראות שהוא היה על קברו וכ' בר"מ שיניח ידו על הקבר ע'ש:

19. Ahavas Chesed, II: Perek 15, footnote

הג"ה. אגב ראיתי להזכיר פה ענין נחמן: יש אנשים, שרוצים לעשות יד ושם לזכר עולם על נשמת אבותיהם, ועושים להם מצבה של אבן שיש יקרה ומפחפח בפתוחי חותם באותיות סנהכות וברומה ציורים ופרחים הרבה: ויש שמוסיפין לזה נגיעות נוחות וברומה מתענגי בני האדם, ומספידין על אלו הענינים כמון הרבה, וחושבין שכנה עושין נחת רוח גדולה לנשמת הנפטר. ובמה טעות טועין אלו האנשים במחשבה הזו. כי באמת נפש הנפטר אחר פרידתו מן העולם הזה הוא מקיר שם בעולם האמת את הסכלית הנרצה של תורה ומצוות, כי הוא רואה שזה היא הסחורה הנקרה המהלכת שם בכל העולמות, ובעבורם יתענג האדם לאור באור הסיים. ואז יקר מפז אצלו אינה מצוה קלה שעשה בעולם הזה, ומתמרמר הרבה על עצמו, על שקלה מי תיני בהשגת מענוגי הכל וכבוד המדמה, שהוא צריך לסת דין ותשובה עליהם. ואם כן, מה נחת רוח יוכל להגיע לו, כשרואה לפניו, שקלה עליהם כל כחותיו, ותשב עליהם בחייו, שהם יצילו אותו מן הדין בפעולותיו הנאות והנשירות, ולבסוף הם מוסיפין עוד מענוגי הכל באלה?

ויחזר טוב היה להם, ששיימו מצבה שאינה יקרה כל כך ובאותיות פשוטות ולא סנהכות, ובלי ציורים ופרחים, ובלי נגיעות (אבל עצם המצבה הוא ענין נצרך לגשת המת, כמו שאמרו רבותינו ו"ל בשקלים סוף פרק ב"ו), ויחזר ההוצאות, שנוספין על זה, היה להם לקנות ש"ס ולתנו לבית המדרש, ויכתבו עליו שהוא

לזכר נשמת אבותיהם, או לעשות מנה גמ"ח קבוע לזכר נשמת אבותיהם; והנה היה מתעלה נפשם מאד למעלה. כי מקל הלוואה והלוואה, שנתוסף להם מצות עשה דאורייתא, ממילא נחוסף זכות לאבותיהם גם כן. כמו שכתב בספר "יש נוחלין", דזכיות ומצות שעושה הבן אחר מיתת אביו, הוא בפרה לנפש אביו, אף על פי דמנפשה קעבד (מעצמו הוא עושה). וכתב על זה בנו, בעל השל"ה, וזה לשונו: ולא זו בלבד שמציל את אביו מדינה של גיהנם, ומתיר אותו מן הדין, אלא אף זו שמכניסו אחר כך לגן עדן, ונותנו במחצת הצדיקים. כראיתא בזהר סוף פרשת בהקמתי: "בן זכבד אב" (מלאכי א' ר) - אף על גב שמת, מחיב יחזר לכבודו, דכתיב (שמות כ' י"ב): "כבד את אביך". דאם אותו הבן הולך בדרך רע ומקשול, ודאי מבנה לאביו זכו. ואם הבן ההוא הולך בדרך הישר והטוב ומעשיו מתקנים, ודאי שהוא מכבד לאביו בזה העולם לנגד בני האדם, ומכבד אותו בעולם הבא נגד הקדוש ברוך הוא, והקדוש ברוך הוא מרחם על האב, ומושיב אותו בכסא הכבוד, עד כאן לשון היתר הקדוש. והנה, אם יפה פת הבן לעשות לאביו את כל הכבוד הזה ולהכניסו לגן עדן, קל וחומר שיפיה בחו לגרם לאביו, שלא יהיה גרון כגיהנם וביטורין. ומה שקתב ב"שפר חסידים" (סימן תרי"ה), שאין התפלה והעזרה מועלת, כשאדם עושה בשביל אדם רשע, יש לומר שלא אמרו כן, אלא לגבי איש נכרי אשר לא מוהעו הוא; אבל כנו הוא פרעא דאביה (הנולד של אביו) כודאי יועיל, עד כאן לשונו.

